Ajalooline Ajakiri, 2025, 2 (192), 93–121

Plaanimajanduse tuleproov – 1941. aasta kevadkülv

Peeter Kaasik

> Minnes üle 1941. aasta põllumajandusliku plaani juurde, pean ütlema, et see plaan on reaalne, kuid selle täitmine nõuab suurt pingutust. Esimest korda meie töötav talupoeg on asunud kevadise külvi läbiviimisele ja põllumajanduse arendamisele plaani alusel. Meil oli kõige suuremaks mureks, kuidas viia plaan üksiktaludeni. Meie teame, et nõukogude korra vastased külas teevad kõik selleks, et nurja ajada meie külviplaani, kuid nende katsetel ei ole edu, töötavate talupoegade rõhuva enamuse poolt on meie plaan vastu võetud suure rahuldusega.[1]

Need sissejuhatavad sõnad lausus kõnepuldist ENSV põllutöö rahvakomissar Georg Abels 1941. aasta aprillis ENSV Ülemnõukogu (ÜN) teisel istungjärgul, kui arutluse all oli ENSV rahvamajanduse arendamise plaan. Kuigi Abelsi kõne oli peaasjalikult propagandistlik sõnavaht, oli selles ridade vahel nii mõndagi ka reaalsest elust. Selles oli Abelsil kindlasti õigus, et tulevase külviplaani täitmine nõuab suurt pingutust. Kõige suurem mure, kuidas plaanimajanduse juurutamine viia talupoegadeni, vastas ka tõele.[2] See, et "rõhuv enamus töötavaid talupoegi" plaanimajanduslikke uuendusi suure rahuldusega tervitasid, on aga ilmselge propagandistlik liialdus.

Järk-järguline plaanimajandusele üleminek algas esimestel päevadel peale Eesti okupeerimist 1940. aasta juunis. Alustati riikliku hinnakontrolli sisseviimisega.[3] Ühtne hinnakiri toiduainetele ja tööstuskaupadele kehtestati 25. novembril 1940.[4] Täpsemalt tähendas see teatud eranditega üleliidulise hinnakirja kehtestamist paralleelselt rahareformiga, millega

[1] "Eesti NSV Ülemnõukogu teine istungjärk. Sõnavõtte ENSV rahvamajanduse arendamise 1941. a. plaani ja 1941. a. riigieelarve üle", *Talurahva Hääl*, 11.04.1941.

[2] Käsumajanduse kohta vt Olaf Mertelsmann, "Turumajanduselt käsumajandusele", *Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, koost T. Tannberg, Eesti Ajalooarhiivi Toimetised, 15 (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007), 419–490.

[3] Juba 29. juunil andis majandusminister määruse, millega külmutati tööstussaaduste hinnad 15. juuni 1940 tasemele. Vt Majandusministri määrus toor- ja tarbeainete müügi ja hindade korraldamise kohta, 29.6.1940, nr 513, *Riigi Teataja*, nr 57 (1940).

[4] ENSV RKN määrus ühtse hinnakirja maksmapanemise kohta tööstuslikele kaupadele ja toiduainetele, 24.11.1940, nr 622, *Eesti NSV Teataja*, nr 53 (1940).

https://doi.org/10.12697/AA.2025.2.01

võeti Eestis kasutusele Nõukogude rubla. Kurss 1 kroon = 1,25 rubla oli kunstlik, mistõttu oli see konfiskeeriva iseloomuga ja tähendas ühtlasi hinnatõusu.[5]

Juba 1940. aasta IV kvartalis mindi tööstussektoris vormiliselt üle plaanimajandusele.[6] Põllumajandussektoris ei peetud seda maareformi venimise tõttu võimalikuks enne 1941. aasta kevadet, kuid varjatult oli see alanud juba varem. Ainuüksi hinnakontrolli kehtestamine tähendas automaatselt inflatsiooni ja varustamisraskusi, viimast eelkõige linnades. Talupojad müüsid enamasti oma toodangut kokkuostuorganisatsioonidele (nii riiklikele kui kooperatiivsetele), mis võimaldas küll kergemini hinnakontrolli kehtestada, kuid mitte sundida talupoegi oma toodangut müüma. See tõi omakorda kaasa nii võitluse spekuleerimise vastu[7] kui riiklike müügikohustuste sisseviimise.[8] Sellega tehti algust juba 1940. aasta suvel, kuid lõpliku kuju sai plaanimajanduslik maksustamispraktika (nii sundmüük kui põllumajandusmaks) 1941. aasta kevadel paralleelselt külvikampaaniaga. Makse ei saanud sellisel kujul kehtestada enne, kui maareform polnud vähemalt vormiliselt lõppenuks tunnistatud.

Vaieldamatult oli maareform (sund)kollektiviseerimise esimene etapp, kuid ainuüksi propaganda tonaalsuse järgi võib väita, et vähemalt 1941. aastal see plaanis ei olnud. Mingeid vettpidavaid majanduslikke argumente maareformi põhjenduseks ei esitatudki. Küll võib propagandavahu kõrval tabada midagi sellist, mille võiks lahterdada sotsiaalmajanduslikeks põhjendusteks koos "vaenlase" defineerimisega. Sellele viitab ka põllutöö rahvakomissari Abelsi ettenägelik kõnekatke, et plaanimajanduse sisseseadmine ei pruugigi kulgeda tõrgeteta; samas ka süüdlased olid ette teada – "nõukogude korra vastased", kelle süüks võis propagandas veeretada ka halva ilma ja plaanimajanduse ebakõlad.[9]

---

5 Vt Rahvusarhiiv (edaspidi RA), ERA.R-6.1.17, l. 44–45: ENSV Põllutöö RK ringkiri nr 140, 24.11.1940.

6 Vt lähemalt Maie Pihlamägi, "Eesti tööstus murrangulisel 1940.–1941. aastal: turumajanduselt plaanimajandusele", *Acta Historica Tallinnensia*, 1 (1997), 152–174.

7 Üldsõnaliselt viitega "riigi majandushuvidele" alustati sellega juba 1940. aasta juulis. Lähemalt vt ENSV RKN määrus spekulatsiooni vastu võitlemise kohta, 2.10.1940, nr 189, *Eesti NSV Teataja*, nr 17 (1940).

8 Kuigi seda nimetati müügiks (alla omahinna), oli sisuliselt tegu naturaalmaksuga. Vt Põllumajandussaaduste kokkuostu korraldamise seadus, 12.8.1940, nr 1006, *Riigi Teataja*, nr 101 (1940).

9 Ideoloogiline termin "töötav talupoeg" ilmus nii propagandasse kui erinevatesse korraldustesse juba sovetivõimu esimestest päevadest 1940. aasta suvel. "Kulaku" mõiste ei olnud esimesel sovetlikul aastal klassivaenlase märgistamiseks siiski üldlevinud. 1941. aasta kevad-suvel määratleti seoses põllumajandusmaksu kehtestamisega selgemalt "kulak", mis hõlmas endas ka varasemat maaomandi suurust, kuid eelkõige

Alljärgnevalt tuleb juttu esimese Nõukogude aasta ulatuslikumast majanduskampaaniast – 1941. aasta külvikampaaniast. Kampaanialikkus oli sovetliku ühiskonnakorralduse lahutamatu osa, millega käis kaasas laiaulatuslik propaganda. Stalinismiajastul oli see rõhutatult agressiivse iseloomuga, mille juurde käis tavaliselt ka vaenlaste (või süüdlaste) paljastamine. Mõnevõrra eriliseks teeb 1941. aasta külvikampaania ehk see, et ühtlasi oli tegemist plaanimajandusliku põllumajanduse testkatsega. See tähendas omakorda seda, et edu saavutamise nimel ühendati majanduslikud, (eraomandit piiravad) repressiivsed ja propagandistlikud ressursid.

Nimetatud kampaania ei hõlmanud ainult Eestit, vaid kõiki 1939/1940. aastal vallutatud alasid: Ida-Poolat (liideti Ukraina, Valgevene ja Leedu NSV-ga), Leedut, Lätit ning Rumeenialt hõivatud alasid. Kampaania polnud kohalik algatus, vaid seda dirigeeriti Moskvast, ja piirkonniti oli erinevusi nüanssides.[10] 1941. aastal oleks saanud kasutada aasta varem annekteeritud Ida-Poola kogemusi, kuid juhendmaterjalides nimetatud kogemustele viiteid ei leia. Pigem rakendati ka 1940. aastal hõivatud aladel katseeksitusmeetodit. Põllumajanduse sovetiseerimist nähti pikema protsessina. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee (EK(b)P KK) kirjavahetus Üleliidulise Kommunistliku Partei (ÜK(b)P) KK-ga viitab sellele, et Moskvast saadi kohati üsnagi üldsõnalisi korraldusi, mida oli keeruline kohalike oludega kohaldada.[11]

Ideoloogilis-teadusliku selgituse 1940/1941. aastal toimunud põllumajanduse sovetiseerimisele andsid sovetlikud ajaloolased ja majandusteadlased 1940. aastate teisel poolel ja 1950. aastate alguses. Ühtlasi oli võimalik viidata sellele, et tegemist oli põllumajanduse sovetiseerimise esimese etapiga ja edasisele arengule tõmbas kriipsu peale 1941. aasta suvel alanud sõda Saksamaaga.[12] Hilisemad sovetlikud edasiarendused ideoloogilises

"süstemaatilist" palgatööjõu kasutamist, tulusid äriettevõtetest, tööstusettevõtetest ja käsitööndusest. Vt RA, ERA.R-1.1.586, l. 152–155: ENSV RKN määrus põllumajandusmaksu läbiviimise korra kohta ENSV territooriumil 1941. aastal, 17.6.1941.

[10] Ühtse Moskvast suunatud protsessina käsitles seda ka sovetlik ajalookirjutus, kuid tuues välja ka mõningad erinevused. Vt nt Viktor Maamägi, "Mõningatest erinevustest üleminekul sotsialismi ehitamisele Balti Nõukogude vabariikides 1940.–1941. a", *Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised*, *Ühiskonnateadused*, 1 (1963), 25–48.

[11] Vt lähemalt RA, ERAF.1.1.267: Kirjavahetus ÜK(b)P KK ja NSV Liidu RKN-ga põllumajanduse küsimustes, 1941. Olemasoleva napi dokumentatsiooni põhjal võiks väita, et EK(b)P KK põllumajanduse osakond ja keskkomitee laiemalt teostas küll üldisemat järelevalvet, vahendas Moskva korraldusi ja kureeris propagandat, kuid võrreldes täitevvõimu institutsioonidega oli EK(b)P KK roll põllumajanduse ümberkujundamise praktiliste sammude teostamisel tagasihoidlik.

[12] Vt Rikhard Antons, *Agrarnyĭ vopros v Éstonii do ustanovleniya sovetskoĭ vlasti i puti ego razresheniya: avtoreferat dissertatsii kandidata ékonomicheskikh nauk* (Moskva:

plaanis midagi põhimõtteliselt uut ei lisa, kuid need käsitlused on varasemaga võrreldes märgatavalt detailsemad. Kuna kollektiviseerimine oli juba läbi viidud, siis ei pidanud ka lõppsihti enam varjama.[13]

Nüüdisajal on Eesti põllumajanduse sovetiseerimist 1940/1941. aastal kõige põhjalikumalt lahanud ajaloolane Olaf Mertelsmann.[14] Kevadkülvikampaaniat pole ajalookirjanduses siiski kuigi põhjalikult käsitletud, vaid see leiab põgusat kajastamist kõige muu hulgas.[15]

Käesolev artikkel keskendub kevadkülvi eeltöödele ja selle praktilisele teostamisele ning seetõttu on põhiallikatena kasutatud ENSV Põllutöö Rahvakomissariaadi ja ENSV Rahvakomissaride Nõukogu (RKN) Asjadevalitsuse põllumajandussektori dokumentatsiooni, samuti Riigi Teatajas ja ENSV Teatajas avaldatud üldakte ning nende teostamisjuhendeid. Kampaaniaga kaasas käinud propagandat kureerisid EKP(b)P KK ja maakondlikud parteikomiteed. Vastavas teemalõigus on järelduste tegemiseks kasutatud ajalehes Talurahva Hääl[16] avaldatud päevakohaseid kirjutisi.

Maareform ja kevadkülv

Eraomandist ja naturaalkoormistest. 14.–15. juulil 1940 "valitud" ja 21. juulil kogunenud marionetlikul II Riigivolikogul oli NSV Liidu emissari Andrei Ždanovi suunamisel ette seatud kaks ülesannet:

> vormistada palve Eesti annekteerimiseks ning peale "palve rahuldamist" (6. augustil) vastu võtta ENSV Konstitutsioon (25. august);

Akademiya obshchestvennykh nauk, 1949); Nikolaĭ Buzulukov, *Razreshenie agrarnogo voprosa v Éstonii: dissertatsiya na souskanie ychenoĭ stepeni doktora ékonomicheskikh nauk* (Moskva: Institut ékonomiki Akademii nauk SSSR, 1950); A. K. Borzov, *Agrarnye preobrazovaniya v Éstonskoĭ SSR za gody sovetskoĭ vlasti: avtoreferat dissertatsii kandidata ékonomicheskikh nauk* (Moskva: Moskovskiĭ finansovyĭ institut, 1953).

13 Genrikh Tido, *Agrarnaya politika KP Éstonii v 1940–1941 gg* (Tartu: Éstonskaya sel'skokhozyaĭstvennaya akademiya, 1961). Hilisemaid kohendusi vt nt Genrikh Tido, Ants Ruusmann, *Nachalo sotsialisticheskikh preobrazovaniĭ v éstonskoĭ derevne* (Tallinn, Eesti Raamat, 1982).

14 Olaf Mertelsmann, *Stalinist restructuring in Estonia: from market to command economy* (Berlin: Peter Lang, 2024). Vt ka Olaf Mertelsmann, *Der stalinistische Umbau in Estland: von der Markt- zur Kommandowirtschaft* (Hamburg: Kovač, 2006).

15 Vt nt David Feest, *Zwangskollektivierung im Baltikum: die Sowjetisierung des estnischen Dorfes 1944–1953* (Köln: Böhlau, 2007); Maia Pihlamägi, "Esimene Nõukogude aasta Eesti majanduses 1940–1941", *Acta Historica Tallinnensia*, 9 (2005), 187–209.

16 Konkreetne arutelu vastavas küsimuses jõudis ka kõrgema kohaliku võimuorgani EK(b)P KK büroo istungile 1941. aasta mai lõpus (päevakorrapunkt nr 3: "EK(b)P KK otsusest kevadkülvi valgustamisest ajalehes Talurahva Hääl"). Vt RA, ERAF.1.4.75: Protokol zasedaniya byuro TsK KP(b) Éstonii no 9, 29.5–6.6.1941.

algatada natsionaliseerimine (23. juulil võeti vastu kaks deklaratsiooni, millega maa riigistati, täpsemas sõnastuses kuulutati "kogu rahva omandiks" ning pangad ja tööstused natsionaliseeriti).[17]

Maa riigistamise deklaratsioonis määrati kasutatava maa ülempiiriks 30 ha. Ühtlasi tuli talurahvas vabastada maa ostuvõlgadest ning "töötav talurahvas" ka kõikidest muudest võlgadest.[18] Kuigi deklareeriti eraomandi puutumatust, siis selle sisuline tähendus oli kahemõtteline ning viitas pigem sellele, et kedagi ei sunnita tahte vastaselt kolhoosi. Eraomand polnud samas sugugi puutumatu. Seda piirati suurel määral juba maa riigistamisega (st maad polnud enam võimalik osta, müüa, vahetada, isegi majapidamise likvideerimine oli keeruline). Kuid lisaks oli vajadusel võimalus inimeste vara konfiskeerida mitmete eraomandit piiravate seaduste ja määruste alusel, tuues põhjenduseks majandusliku sabotaaži, lohaka majandamise või lihtsalt selle, et "maa kuulugu sellele, kes seda harib".[19]

Majanduslik sabotaaž oli sõnastatud üsna ebamääraselt ega kätkenud endas mitte niivõrd millegi tahtlikku hävitamist (seda mõistagi ka), vaid sabotaažiks loeti selles kontekstis eelkõige võimu korralduste eiramist.[20] Pärast 24. septembrit 1940, kui jõustusid "Talundite majapidamise korrashoiu seaduse" rakendusaktid[21], saab eraomandist rääkida tinglikult, sest ka vallasvara suhtes kehtisid täpselt sellised piirangud nagu võim ette nägi,[22] millele lisandus kohustus künda-külvata-lõigata nii palju, kui partei ja valitsus kohaseks pidas.[23]

---

17 *Riigivolikogu II koosseis. I istungijärk. 1.–13. koosolek. Stenograafilised aruanded* (Tallinn: Riigivolikogu, 1940; rotaprint väljaanne 1991).

18 Riigivolikogu deklaratsioon maa kuulutamiseks kogu rahva omanduseks, 23.07.1940, *Põllumajandusalaseid direktiive, seadusandlikke ja ametkondlikke akte*, I kd, koost A. Aule (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960), 12–13.

19 Vt Sööti jäetud maaomandite võõrandamise seadus, 12.07.1940, nr 646, *Riigi Teataja*, nr 67 (1940); Majandusliku sabotaaži vastu võitlemise seadus, 25.07.1940, nr 767, *Riigi Teataja*, nr 80 (1940); Talundite majapidamise korrashoiu seadus, 08.08.1940, nr 963, *Riigi Teataja*, nr 98 (1940); ENSV RKN ja EKP KK määrus maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise kohta, 02.10.1940, nr 192, *Eesti NSV Teataja*, nr 17 (1940).

20 Vt nt Kriminaalseadustiku muutmise ja täiendamise seadus, 23.9.1940, nr 1106, *Riigi Teataja*, nr 109 (1940).

21 Talundite majapidamise korrashoiu seaduse teostamise juhend, 21.9.1940, nr 113, *Eesti NSV Teataja*, nr 11 (1940).

22 Siinkohal esmajoones põllumajandusinventar, seeme ja põllumajandusloomad (viimastest eelkõige hobused ja veised).

23 Eraomandi sisulisele kaotamisele ehk "kodanike konstitutsiooniliste õiguste rikkumisele" pöörasid peagi tähelepanu ka sovetlikud valitsusasutused. Vt nt RA, ERA.R-6.1.443, l. 97: ENSV kohtu rahvakomissari kiri ENSV põllutöö rahvakomissarile, 18.01.1941.

Vara konfiskeerimine polnud siiski eesmärk omaette. Pigem olid drakoonilised seadused-määrused-juhendid hoiatuseks, et maa ja vara äravõtmine on väga lihtne ning vajaduse korral on võimalus n-ö süüdlased kriminaalvastutusele võtta omaenda vara "väärkasutamise" eest.[24] See oli kaalukas tegur ka tulevase külvikampaania läbiviimiseks, sest võimaldas talupidajatele panna vajadusel täiendavaid koormisi ning nende täitmata jätmist sai kvalifitseerida "majanduslikuks sabotaažiks".

Tulen tagasi sissejuhatuses viidatud 1941. aasta kevadel kehtestatud põllumajandustoodangu sundmüüginormide juurde. Diferentseeritud maksustamine oli samuti teatud survemeetod, et talupojad plaanimajandusliku põllupidamise käigus põllutööd korralikult teostaksid. Koormise aluseks ei olnud saak ega tulu, vaid maa suurus, ning normid olid kriminaalkoodeksi toel täitmiseks, sõltumata põllutööde tegemisest või tegemata jätmisest.[25]

Kuigi maareform kuulutati välja deklaratiivselt juba 1940. aasta juulis, siis targu ei hakatud seda teostama enne oktoobrit. Selleks ajaks olid sügisesed põllutööd enam-vähem tehtud – saak koristatud ja talivili maha külvatud. Esialgu väga suurt kaost ei tekkinud, küll aga teatud tõrked, eriti talivilja külviga, sest polnud selge, kas saak jääb külvajale.[26] Tõsisemaks muutus olukord viljapeksu ajal, mis suuresti langes juba maareformi teostamise aega.[27] Vili oli küll rõukudes, kuid varasemaga võrreldes ebatavaliselt tihti sinna vihma ja lume leotada jäigi.[28]

Märkimisväärne on seegi, et "rahva omandi hävitamises" süüdistati mõistagi põhiliselt "kulaklikku ollust", kuid selle kõrval tehti etteheiteid ka vallavalitsustele, kes ei rakendanud piisava resoluutsusega neile "seadustega antud" ebamääraseid hoobasid.

Igal juhul oli sovetivõimul mõtteainet piisavalt, milliste sunnimeetmetega tagada plaanimajanduse proovikivi ehk kevadkülvi tõrgeteta läbiviimine. Kevadkülvi mõtteliseks testiks kujunes 1941. aasta metsavarumisplaani täitmine (nii kütte- kui tarbepuit), mida teostati samuti kampaania korras koos ulatusliku propagandaga.[29] Talvise metsavarumisplaani täitmine jagati ära maakondade ja valdade vahel.[30] Täpsemalt läks metsavarumisplaan jagamisele küll talude vahel, mis pidid andma nii

---

24 Vt nt Jaan Sootak, "Nõukogude kriminaalõiguse rakendamine Eestis 1940–1941", *Akadeemia*, 1–3 (2024), 41–56, 304–324, 391–431.

25 ENSV RKN määrus nr 747, 09.05.1941, nr 747, *Eesti NSV Teataja*, nr 49 (1941).

26 Vt nt "Talunik ja sügiskülvid", *Talurahva Hääl*, 06.09.1940.

27 "Viljapeks peab hoogtööna lõpule viidama", *Talurahva Hääl*, 23.10.1940.

28 RA, ERA.R-6.1.17, l. 85–86: ENSV Põllutöö rahvakomissari ringkiri vallavalitsustele, detsember 1940.

29 Vt nt "Kõik jõud kütteainete varude soetamiseks", *Talurahva Hääl*, 01.11.1940.

30 ENSV RKN otsus nr 965, 30.12.1940, nr 145, *Eesti NSV Teataja*, nr 14 (1941).

töö- kui veojõu. Kuigi propaganda üritas vältida teoorjuslikke mõisteid, esitades selle kõik rõhutatult palgatööna,[31] siis talupojad võtsid seda valdavalt just sellena mis ta oli – sundusliku naturaalkoormisena.[32]

Metsavarumiskampaanias saadud kogemusi rakendati juba 1941. aasta külvikampaania ajal. Üleskutsetes või ametkondlikes asjaajamistes kõlasid loosungid, nagu "forsseerida kõik jõud…", mis ei olnud niisama sõnakõlksud, vaid need said kõige aluseks. See ei tähenda, et forsseerida tuli kõik jõud oma maalapi harimiseks, vaid "üldiseks hüvanguks". Kui jäi mingit ressurssi üle, siis (pool)sunniviisiliselt tuli see anda ühiskasutusse.[33] Avalikkusele esitatud sõnastus oli siiski üsna ettevaatlik, et seda aktsiooni ei saaks käsitleda rekvireerimise või sunduslike naturaalkoormistena. Tasunormid olidki tavaliselt mingil kujul ette antud, sh ka n-ö laenuna tulevase saagi arvelt.

Sundkoormiste praktikas teostamine jäi suuresti maakonna- ja vallavalitsuste (1941. aastast täitevkomiteede) õlule, kes kaasasid järelevalveks "ühiskondliku aktiivi" maatööliste ametiühingute näol.[34] Analüüsides Tallinnast ja maakondadest allapoole valdadesse läinud ringkirjalisi korraldusi, siis "kõik jõupingutused" tuli teha kohapeal. Enamasti ei huvitanud keskasutusi "kuidas", vaid korraldus tuli täita täies mahus ja õigeaegselt, kuid samas kutsuti ebamääraselt üles ka "liialdustest" hoidumisele.[35]

Uusmaasaajad. Kokku arvati maareformi käigus riiklikku maafondi *ca* 750 000 ha maad. Suurem enamus sellest olid äralõiked üle 30 ha suurustelt taludelt, kuid lisaks konfiskeeriti *ca* 4000 talumajapidamist. Ära võetud maa kuulus jagamisele "kehvikute" vahel, kas uue talundina või juurdelõikena, kokku kuni 50 000 maaüksust. Maafondist said maad ka sovetlikud riigimõisad ehk sovhoosid (hiljem ka hobu-masinariistade laenutuspunktid). Reaalsuses põllumajandusliku maa suurus vähenes märgatavalt ning üle 200 000 ha maafondi arvatud maast sinna jäigi. Enamasti oli see väheväärtuslik põllumajanduslik maa, mida oli võimalik kasutada karja- ja heinamaana. Samuti lõigati võimaluse korral ära metsamaad (üle

---

31 Vt RA, ERA.R-6.1.17, l. 65–69: Eesti metsatööstuse juhataja ringkiri, 08.12.1940.

32 RA, ERA.R-1.1.586, l. 103: Puudusi ja väärnähteid põllumajanduses. ENSV RKN AV põllumajandussektori aruanne, 03.02.1941.

33 Ühis-sundkasutusega tehti algust juba 1940. aasta sügistööde ajal. Vt nt Rehepeksu ja viljakuivatamise seadmete kasutamise määrus, nr 98, 13.09.1940, *Eesti NSV Teataja*, nr 9 (1940).

34 Vt nt "ENSV Maatööliste Ametiühingu tegevusest", *Talurahva Hääl*, 27.12.1940.

35 RA, ERA.R-1.1.586, l. 106: Puudusi ja väärnähteid põllumajanduses.

10 ha suurused metsamaad kõik), kruusa-, liiva-, saviaugud, turbamaad ja paemurrud.

Arvud on esitatud ümardatult ning neid tuleks vaadata pigem suurusjärkudena, sest maareform jäigi tegelikult pooleli, kuna 1941. aasta suvel tuli sõda peale. Viimaste teadaolevate andmete kohaselt moodustati 27 370 uustalundit ja 10. juuniks 1941 oli neist mingil kujul välja jagatud 23 232 (*ca* 85%). Uustalundist loobus 3123 inimest, kuid umbes tuhandele talundile ei leitud isegi mitte algset soovijat.[36] Lisaks oli tuhandeid juurdelõike saajaid, kes pakutavast maast loobusid.[37] Üheks kaalukaks loobumise põhjuseks oli just 1941. aasta alguses alanud agressiivne külvikampaania, mil paljud maasaajad suutsid oma võimeid ja võimalusi hinnata juba realistlikumalt.

Kui suurel osal juurdelõike saajatest oli mingigi veojõud, inventar ja seeme, aga ka iseseisva majandamise kogemus olemas, siis valdav enamus uusmaasaajaid omasid maareformi järel esialgu vaid hoonestamata maatükki (paremini läks neil, kes said maad eri põhjustel konfiskeeritud talust ehk koos sellega ka mingid hooned ja inventari).

1940. aasta augustis põllumajandusministeeriumis tehtud arvutuste kohaselt peeti optimaalseks 10 000 uustalundi loomist, et säiliks mingi lootus, et need mõne aja pärast riigi toel jalad alla saavad (tegelikult moodustati neid üle 27 000). Prognoositav abisumma oli utoopiline, ületades näiteks 1941. aasta rahvamajandusplaani põllumajanduse kapitaalmahutusi üle viie korra; reaalse ostujõu poolest palju rohkemgi, sest arvutused olid tehtud veel Eesti kroonides enne lõplikku devalveerumist (edasistesse arvudesse tuleks seetõttu arvestada sisse ka rahareformi kunstlikult madal kurss ja inflatsioon).[38] Isegi kui selline raha oleks olemas olnud, siis kindlasti polnud piisaval hulgal muid vajaminevaid ressursse (nt ehitusmaterjal, põllumajandusinventari toormaterjal jpm). Kuid raha ei hakatudki jagama, vaid anti laenuna (teisiti öeldes krediidina).[39] 18. oktoobril 1940 eraldati "maata ja vähese maaga talupoegadele põllumajapidamiste asutamiseks" krediiti 7,2 miljonit krooni.[40] Kuigi propagandas esitati seda

---

36 RA, ERA.R-6.1.91, l. 1–8: ENSV põllutöö rahvakomissari aruanne EK(b)P KK büroole, juuni 1941.

37 Heinrich Tiido, *Nõukogude maareform Eestis 1940./41. aastal* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960), 62–63.

38 RA, ERA.R-6.1.467, l. 17–19: Uue maareformiga loodavate maakohtade hoonestamise läbiviimise võimalused ja organiseerimine; Uue maareformiga rajatavate talundite elus ja eluta inventariga varustamise võimalused. 29.08.1940.

39 Vt nt "Põllumajanduslike krediitühingute ülesannetest", *Talurahva Hääl*, 03.02.1941.

40 ENSV RKN ja EKP KK määrus maata ja vähese maaga talupoegadele põllumajapidamiste asutamiseks krediidi andmise kohta, 18.10.1940, nr 350, *Eesti NSV Teataja*, nr 30 (1940).

(ja tulevasi krediite) töörahva eest hoolitsemisena, siis moodustas eraldatu ka ilma inflatsioonita murdosa eelnimetatud kalkulatsioonist. Vastuolu tekib ka deklaratiivse talupidajate võlgadest vabastamisega, sest tegelikkuses tekitatakse võlgnikke hoopis juurde.

Kokku anti aastatel 1940–1941 pikaaegseid laene 17,9 miljoni rbl ulatuses (hoonete ehituseks, inventari soetamiseks ning loomade ostuks). Kevadkülvikampaaniat silmas pidades olid olulisemad lühiaegsed laenud, mida anti kokku 3,12 miljonit rbl ulatuses seemne, väetiste jms ostuks. Samas läksid lühiajalised laenud jagamisele laiema seltskonna vahel.[41] Näiteks heinaseemne ikaldus puudutas ka "vanatalusid". Lisaks suurendati plaanides ligi 60% võrra juur- ja aedvilja külvipindu ja seemet selleks polnud enam võimalik hankida välismaalt ehk paljus tuli loota sellele, mida NSV Liidust eraldatakse.[42] Sama kehtis mineraalväetiste kohta. Üks asi oli ka see, mida eraldati (sh kas see kehtis terve aasta kohta), teine see, mis ja millal kohale jõudis. Planeerimisel hüpoteetiliste idasaadetistega siiski arvestati. Lisaks seemnete ja väetise tarneraskutele ei jõudnud idast kohale ka muud põllumajanduses vajalikud kaubaartiklid, olulisemad nendest olid põllutöötehnika ja -riistad ning jõusööt. Viimast oli aga vaja kiirkorras, sest koresööt ikaldus[43] ilma tõttu ning (seemne)vilja eeldatavaid ülejääke tarvitati 1940/41. aasta talvel jõusööda asendajana, pannes sellega varakult löögi alla kogu tulevase külvikampaania.[44]

1941. aasta alguses hinnati kogu "külakehvistu" olukorda viletsaks. Aruannetes keskendutakse just uusmaasaajate olukorrale ja vähem juurdelõike saajatele, kuid n-ö vanatalunikelt eeldati, et küll nad kuidagi hakkama saavad ning ka kehvikuid abistavad. Vanatalunikud olidki paremas olukorras, kuid sovetliku majanduse kroonilised "ajutised probleemid", nagu defitsiit ja tarneraskused, puudutasid teravalt kõiki. Tooraine puuduse tõttu ei olnud saada isegi hobuseraudu, rääkimata lääne päritoluga põllutöömasinate varuosadest.[45] ENSV Rahvakomissaride Nõukogu (RKN) Asjadevalitsuse põllumajandussektori aruanne võttis "muret tekitava olukorra" kokku vahetult enne kevadtööde algust järgnevalt:

---

41 Vt RA, ERA.R-6.1.91, l. 6: Ülevaade uusmaasaajaile riiklike laenude väljajagamise kohta.

42 RA, ERA.R-6.1.443, l. 38: ENSV RKN määrus juurvilja- ja heinaseemnete sisseveo kohta, 04.03.1941.

43 Vt RA, ERAF.1.1.270: ENSV Statistika Valitsuse ettekanne, 18.04.1941.

44 RA, ERA.R-6.1.184, l. 1–8: Tähtsamaid tööülesandeid ja seniseid tulemusi loomakasvatuse alal. ENSV Põllutöö RK Loomakasvatuse PV ettekanne, 1941.

45 RA, ERA.R-1.1.586, l. 105–106: Puudusi ja väärnähteid põllumajanduses.

> Kevadisele külvikampaaniale mõjuvad pidurdavalt peamiselt külviseemnete puudujäägid ja väetiste vähene saadavus.[…]
>
> Üldiseks mureks külviplaani täitmisel suur väljaandmata maade reserv. […] Mitmel pool on raskusi külviplaani sisseviimisega, kuna talupidajad ei tea täpset põllu-aiamaa suurust.[…]
>
> Edasi tuuakse külvikampaania pidurdava nähtena raieplaani täitmist, mis ei võimalda vilja puhastamist, väetiste vedu ja masinate-riistade remonti.[…]
>
> Kurdetakse, et hobused on nii kallid, et uus-põllupidajad ei jõua neid osta.[…]
>
> Suureks takistuseks põllutööriistade ja masinate remontimisel on vastavate osade puudus.[46]

Külviplaan ja eeltööd

1941. aasta külviplaani koostamine algas 1940. aastal. See oli osa põllumajanduse arendamise laiemast plaanist. Aluseks võeti NSV Liidu III viisaastaku plaanid[47] ja üritati neid kohendada kohalikele oludele vastavaks. ENSV põllumajandusplaanis oli rõhutatud kahte valdkonda: karjakasvatuse eelistamine ja põllumajanduse mehhaniseerimine.[48]

Karjakasvatuse eelisarendamise propaganda käivitus juba 1940. aasta sügisel.[49] Teraviljakasvatus kuulutati väheperspektiivikaks, sest palju odavam olla seda teha "teiste liiduvabariikide mehhaniseeritud suurmaapidamistes – sovhoosides ja kolhoosides".[50] Mehhaniseeritud oli nälja piiril vaakuv kollektiviseeritud NSV Liidu põllumajandus vaid propagandas, kuid kohalikud propagandistid ja ametnikud ei teadnudki, mida keskmine NSV Liidu kolhoos või sovhoos endast tegelikult kujutab. Rõhuasetus oli

---

46 RA, ERA.R-1.1.586, l. 50–51: ENSV RKN AV põllumajandussektori aruanne põllumajanduse olukorrast 1941. aasta I kvartali lõpu seisuga.

47 Vt nt "Ülesanded põllumajanduslikule tootmisaparaadile. ÜK(b)P XVIII kongressi resolutsioonid kolmanda viisaastaku (1938.–1942.) põllumajandusliku osa kohta", *Talurahva Hääl*, 18.11.1940.

48 Vt RA, ERA.R-973.1, s. 95, 96: ENSV Riikliku plaanikomisjoni materjalid 1941. aasta põllumajandusplaani koostamise kohta.

49 "Sotsialistlik plaanimajandus", *Talurahva Hääl*, 11.09.1940.

50 "Maa läheb tõelise maaharija kätte. ÜMÜ esimehe sms Abeni raadiokõne 4. sept", *Talurahva Hääl*, 06.09.1940.

sellel, et ENSV-st kujuneb tulevikus "peamiselt karjamajanduse maa"[51] ning selle soodustajana nähti hiiglaslikku NSV Liidu turgu (eelkõige Leningradi), kuhu karjamajanduse toodangut saavat soodsa hinnaga müüa.[52] Turg oli kindlasti põhjatu, kuid selle nullisid üsna kiiresti madalad, 1941. aasta kevadest juba röövellikud, (sund)kokkuostuhinnad.[53]

Talupidajad jälgisid seda propagandat kindlasti "suure huviga", sest 1940. aasta sügiseks oli juba ammu selgunud, et teist aastat järjest osutus halva ilma tõttu heinasaak loodetust väga palju väiksemaks ning selle loomulik tagajärg sai olla vaid karja ja piimatoodangu vähenemine. Eriti kehvas seisus olid maareformi näilised võitjad ehk uusmaa- ja juurdelõike saajad, kellel polnud tihtipeale mingeid heina- ega muid söödavarusid. Koresööda hankimine tehti ülesandeks maakonna- ja valla täitevkomiteedele. Tegelikkuses tähendas see taludele, kus oli ülejääke, täiendavat koormist ehk sundmüüki normeeritud (ajutise) hinnakirja alusel. Sisuliselt tähendas see konfiskeerimist.[54] Seda praktikat korrati külvikampaania ajal, sest plaan oli vaja täita mistahes vahenditega.

Kevadkülvi plaan. Eesti Vabariigi annekteerimine kinnitati 25. augustil 1940 vastu võetud ENSV Konstitutsiooniga, mis tähendas muu hulgas sovetlikule valitsemismudelile üleminekut. Täiesti uue valitsusasutusena moodustati ENSV Riiklik Plaanikomisjon. Seniste ministeeriumite asemel moodustati rahvakomissariaadid. Põllumajandusministeeriumi struktuur kujundati põhjalikult ümber. Senine varade- ja arveosakond jagati neljaks põllumajanduse rahvakomissariaadi struktuuriüksuseks: plaaniosakond[55], finantsosakond, keskraamatupidamine ning arvestus- ja ökonoomikaosakond. Nendest said kesksed ametkonnad põllumajandusplaanide väljatöötamiseks ning arvestuse pidamiseks.[56] Aste madalamal tegelesid plaanidega 1941. aasta kevadel moodustatud maakondade plaanikomisjonid.[57]

---

[51] "Loomakasvatus on väiketaludele sobivam tulundusharu", *Talurahva Hääl*, 07.11.1940.

[52] "Karjamajanduse arendamisele", *Talurahva Hääl*, 31.03.1941.

[53] See polnud teadmata ka ENSV juhtkonnale. Vt RA, ERAF.1.1.271: NSV Liidu Varumise RK ENSV voliniku E. Plekksepa ettekanne, 27.05.1941.

[54] RA, ERA.R-6.1.184, l. 1–2: Tähtsamaid tööülesandeid ja seniseid tulemusi loomakasvatuse alal. Vt ka "Koresööda küsimus vajab lahendamist", *Talurahva Hääl*, 17.01.1941.

[55] Plaaniosakonna organiseerimisega alustati 1940. aasta oktoobris. Vt RA, ERA.R-6.1.13, l. 484: ENSV põllutöö rahvakomissari otsus 16. oktoober 1940. Vt ka RA, ERA.R-6.1.452, l. 22–29: ENSV Põllutöö RK struktuur ja koosseisud, 1940.

[56] *Eesti NSV põllumajandussüsteemi organisatsioon ja struktuur aastail 1940–1960: ajalooteatmik* (Tallinn: Eesti NSV Riiklik Keskarhiiv, 1981), 11–12.

[57] Vt ENSV RKN määrus nr 294, 21.02.1941, nr 300, *Eesti NSV Teataja*, nr 23 (1941).

Põllumajandussektoris tegelesid järelevalvega maavalitsuste (hiljem maakonna täitevkomitee) maaosakonnad.

Ümber korraldati ka statistikaametkond.[58] Riigi Statistika Keskbüroo, millele allutati ka põllumajanduse raamatupidamise talitus, viidi üle plaanikomisjoni alluvusse.[59]

Plaan polnud üldsõnaline arengukava, vaid kõik tuli kooskõlastada ENSV Plaanikomisjoni ja teiste rahvakomissariaatidega (põllumajanduse puhul eelkõige kergetööstuse-, kohaliku tööstuse-, kaubanduse rahvakomissariaadid) ning liiduliste rahvakomissariaatide ja nende kohapealsete kontorite-trustidega (nt varumise rahvakomissariaadi allasutused). See viitab ühtlasi vajadusele vastsed Balti liiduvabariigid integreerida kiiresti üleliidulisse (põllu)majandussüsteemi, mis ühtlasi tähendas ka vajadust varem kinnitatud fondide väliselt eraldada seemet, jõusööta, põllumajandustehnikat, väetisi jm, mida polnud enam võimalik välisturgudelt hankida.[60]

Planeerimist lihtsustas 1939. aasta põllumajandusloendus, mille andmed said aluseks näitarvudele.[61] Raskendav asjaolu oli 1940. aastal käivitatud maareform, mis ei olnud plaani kinnitamise ajaks veel lõppenud.

Nagu sovetlikule ühiskonnakorraldusele omane, algatas ja käivitas kampaania vormiliselt mingi parteifoorumi otsus või resolutsioon, siinkohal 1941. aasta veebruari alguses koos istunud EK(b)P IV kongress.[62] Resolutsiooni kohaselt oli põllumajanduse esmaseks ülesandeks kevadkülvi läbiviimine. Selleks tuli kindlustada, et kõikidel põlluharijatel (eelkõige uusmaa- ja juurdelõike saajatel) oleks olemas seeme, väetis, põllutööriistad ja veojõud. Viimasele probleemile nähti leevendust põllumajanduse mehhaniseerimises, täpsemalt seati eesmärgiks 15 masina-traktorijaama (MTJ) organiseerimine.[63] Ühtlasi käivitas partei massilise selgitava propaganda NSV Liidu ja ENSV põllumajanduse sihtide tutvustamiseks, seda

---

58 Statistiliste andmete kogumise korraldamise määrus, 04.09.1940, nr 37, *Eesti NSV Teataja*, nr 4 (1940).

59 Riikliku Plaanikomisjoni esimehe korraldus statistiliste andmete kogumise korraldamise määruse teostamise kohta, 12.09.1940, nr 75, *Eesti NSV Teataja*, nr 8 (1940); ENSV RKN otsus Põllumajanduse raamatupidamise talituse üleviimise kohta Riigi Statistika Keskbüroo alla, 11.09.1940, nr 123, *Eesti NSV Teataja*, nr 13 (1940).

60 Põllumajandussektoris andis okupatsioon, piiri sulgemine ja väliskaubanduse ära kukkumine endast kohe tunda ka ilma sovetlike reformideta. Vt RA, ERA.R-1.1.586, l. 2–3: Põllumajandussaaduste sisse- ja väljavedu, 01.01–03.09.1940.

61 Võrdlusandmeid vt RA, ERA.R-973.1.98.

62 Vt RA, ERAF.1.4.30: Protokol i stenogramma 4. s"ezda KP(b) Éstonii, 05.–08.02.1941.

63 Resolutsiooni põllumajandust puudutavat osa vt EKP IV kongressil Keskkomitee aruande kohta vastu võetud resolutsioon, 08.02.1940, *1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis: dokumente ja materjale*, peatoim V. Maamägi (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960), 366–367.

nii raadios,[64] ajakirjanduses, miitingutel kui ka kõikvõimalikel instrueerimiskoosolekutel.[65]

Kui parteikongressil seati üldsõnalised eesmärgid, siis täpsem plaan sõnastati ENSV ÜN 2. istungjärgul 1941. aasta aprillis.[66] Konkreetselt kevadkülvi puudutavad üksikasjad kinnitati EK(b)P KK büroos 8. mail 1941.[67]

1941. aasta külvipinnaks kinnitati rahvamajandusplaanis 1,034 miljonit ha (vt tabel 1, kuid arvestada tuleb, et osa külvipinnast oli mitmeaastaste kultuuride all). Kevadkülvi plaan on sellest 649 tuhat ha (lahtrid 2–6).[68]

Tabel 1. Külvipindade plaan 1941. a saagi jaoks (tuhat hektarit)[69]

		Külvipinda kokku	Sellest		
			Talud ja kolhoosid[70]	Sovhoosid	
				Põllutöö RK	Õppemajandid[71]
	Kogu külvipind	1034,0	1018,8	12,7	2,5
1)	Talirukist ja -nisu (1941 külv)	183,0	180,7	1,9	0,4
2)	Suviteravilja kultuure	425,0	419,2	5,0	0,8
3)	Kartuleid	100,0	98,3	1,5	0,2
4)	Köögivilja	10,7	10,6	0,1	—
5)	Lina	30,3	30,2	0,1	—
6)	Üheaastaseid heina- ja juurvilja kultuure	83,0	81,6	1,1	0,3

64 "Külvikampaania raadios", *Talurahva Hääl*, 17.02.1941.

65 "Abiks põllumajanduslikele õpiringidele", *Talurahva Hääl*, 12.03.1941.

66 Vt ENSV RKN esimehe aruandekõne ENSV Ülemnõukogu 2. istungjärgul, 07.04.1941, *1940. aasta sotsialistlik revolutsioon*, 404–407. Plaanist vt lähemalt *Eesti NSV 1941. a. rahvamajandusplaani tähtsamaid näitarve* (Tallinn: ENSV Riiklik Plaanikomisjon, 1941).

67 Kevadkülv oli büroo istungi keskne teema (päevakorrapunkt nr 1: "Kevadkülviks valmistumisest"). Vt RA, ERAF.1.4.72: Protokol zasedaniya byuro TsK KP(b) Éstonii, no 7, 8.–10.05.1941. Protokolli juurde käivaid materjale vt RA, ERAF.1.4.73.

68 RA, ERA.R-6.1.196, l. 2: Külvipinna plaan 1941. a.

69 *Eesti NSV 1941. a. rahvamajandusplaani tähtsamaid näitarve*, 18.

70 1940–1941 moodustati Eestis kümmekond kolhoosi ja paarkümmend "ühise maaharimise ühingut". Vt lähemalt RA, ERA.R-6.1.529: Juhendid, ettekanded, põhikirjade projektid, avaldused ja kirjavahetus kolhooside asutamise ning töö organiseerimise küsimustes, 1940–1941.

71 St ENSV Hariduse rahvakomissariaadile alluvad põllutöökoolid ning mõned katsemajandid ja uurimisasutused.

		Külvipinda kokku	Sellest		
			Talud ja kolhoosid[70]	Sovhoosid	
				Põllutöö RK	Õppemajandid[71]
	Kogu külvipind	1034,0	1018,8	12,7	2,5
7)	Mitmeaastaseid heinataimi (eelmiste aastate külvist)	202,0	198,2	3,0	0,8
8)	Mitmeaastaste heinaseemnete külv kattevilja all järgnevaiks aastaiks	125,0	123,0	1,6	0,4

Näiliselt midagi ületamatut kevadkülvi plaan ette ei seadnud. Võrreldes 1940. aastaga suurenes kevadine külvipind hinnanguliselt *ca* 10 000 ha. Suurenes nisu, söödateravilja- ja juurvilja, köögivilja, kartuli ja lina külvipind; vähenes odra ja kaera külvipind, kuid üldarvudes pole vahed väga suured. Ohu märke oli ka, sest juba 1940. aasta maareformi eeltööde aegsete "segaduste" käigus võis talivilja külvipind väheneda kuni 20 000 hektari võrra. Tundub, et täpset selgust vähenenud külvipinna küsimuses polnudki, kuid plaani see otseselt ei puuduta, sest 1940. aasta talivilja-külvi miskipärast külvipinna sekka ei arvestatud. Plaanist võiks järeldada, et eelmise aasta puudujääk kavatseti tagasi teha ja natukene ületada 1941. aasta talivilja külviga.[72]

Seeme. Eelnimetatud loomakasvatuse (esialgu põhiliselt paberil) eelisarendamine hakkas mõjutama ka põllumajanduse perspektiivplaani (sh kevadkülviplaani) väljatöötamist, sest suurendada tuli söödakultuuride ja -viljade kasvupinda ning kultuurrohumaade osakaalu.[73] Selleks oli vaja seemet ning plaanide tegemisel loodeti, et see jõuab NSV Liidust õigeks ajaks kohale. Ametlikel andmetel saadi kevadkülviks NSV Liidust tera- ja söödaviljaseemet[74] 6800 tonni (sellest laenuks 2985 t), heinaseemet 146,6 t (75 t laenuks), söödajuurvilja seemet 32,36 t ja aedviljaseemet 5,76 t.[75]

---

72 Joosep Nõu, "Hoop Eesti põllumajandusele", *Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas: koguteos, 3. kd. Punane aasta*, toim R. Maasing jt (Stockholm: EMP, 1956), 92–94.

73 "Iga talupidaja koostagu aasta tööplaan", *Talurahva Hääl*, 29.01.1941.

74 Peamiselt kaera ja söödaherneseeme, vähemal määral oder ja nisu.

75 RA, ERA.R-6.1.91, l. 18: EKP KK büroo seisukoht uusmaasaajate seisukorra kohta, juuni 1941.

Aedviljaseemnest oli külviks enam-vähem piisavalt kapsa- ja kurgiseemet ning suure ülejäägiga tomatiseemet.[76] Üle poole oli puudu sibula- ja aedpeediseemnest ning umbes kolmandik porgandi- ja kaalikaseemnest. Söödakultuuride puhul jäi suures koguses puudu ristikuseemet. Hilisemates aruannetes seda eriti ka ei varjatud ja kui mõnest seemneliigist tuli puudu, siis kohendati plaani ja asendati see põhiliselt kartuliga.[77] 1940. aasta kartulisaak oli hea (ka võrreldes 1939. aastaga), kuid olulisem on see, et seemnekartuli kokkuostuga alustati varakult ning ajal kui kokkuostuhinnad tekitasid veel motivatsiooni vabatahtlikult müüa, mistõttu polnud seemnekartulist puudust.[78]

Teraviljaseemne hankimiseks tuli asuda juba sundmüügi nime all rekvireerima. 15. veebruaril 1941 andis ENSV RKN välja määruse seemnevilja alalhoidmise kohta, ühtlasi määrati hektaripõhised normid, kui palju pidi seemnevilja külviks olema. Ilmselt talupidajad teadsid seda isegi, kuid määruse eesmärk oli (pool)tasuta kätte saada vähemalt seemnevilja ülejääk nende tarbeks, kellel seemet nappis või polnud seda üldse. Kellel oli soovi ja raha, võis seemne ka kehtestatud hinnaga välja osta.[79] Valdav enamus eelistas tasumist natuuras peale saagi koristamist. Järelevalvekohustus pandi valdade täitevkomiteele ning "saboteerimine" oli karistatav kriminaalkorras.[80]

Põllumajanduse mehhaniseerimine. Enne 1941. aasta rahvamajandusplaani kinnitamist valmis ENSV Põllutöö Rahvakomissariaadis põllumajanduse arendamise plaan, mis erinevalt avalikust propagandast oli küllalt vaoshoitud. Ka eelnimetatud veisekasvatuse eelisarendamise plaanist oldi mõnevõrra tagasi tõmbutud, viidates söödabaasi nappusele, sõltuvusele ilmaoludest ning vihjamisi ka NSV Liidust sisse toodava sööda tarnete ebajärjekindlusele.[81] Eesti Vabariigi põllumajandusele antakse plaanis üsna neutraalne hinnang, kohati isegi kiitev. Positiivse näitena toodi

[76] Plaan hõlmas ka linnasid. Vt ENSV RKN ja EKP KK määrus nr 469, 18.03.1941, nr 466, *Eesti NSV Teataja*, nr 32 (1941).

[77] RA, ERA.R-1.1.586, l. 94–99: Esimene Sotsialistlik põllumajanduse aasta. ENSV RKN AV põllumajandussektori aruanne, 18.06.1941.

[78] "Algas seemnekartulite kokkuost", *Talurahva Hääl*, 02.10.1940.

[79] ENSV RKN määrus nr 665, 11.4.1941, nr 701, *Eesti NSV Teataja*, nr 46 (1941).

[80] ENSV RKN määrus nr 236, 15.2.1941, nr 280, *Eesti NSV Teataja*, nr 22 (1941); ENSV põllutöö rahvakomissari juhend ENSV RKN määruse teostamiseks seemnevilja alalhoiu kohustuse kohta 1941. a. külviks, 15.3.1941, nr 453, *Eesti NSV Teataja*, nr 31 (1941).

[81] Põllumajanduse arendamise plaani juurde käiva loomakasvatuse osa väitel oli 1941. aasta kevadeks NSV Liidust saadud 40 000 tonni kaera, nisukliid, otra, maisi, olla oodata veel 27 000 t, kuid puudu ikka karjatamishooajani 12 000 t.

riigi toel uudismaade harimine ja maaparandus, millega kavatseti jätkata. Kohati hinnatakse olukorda üsna realistlikult, mõistes, et teatud objektiivsete asjaolude (mitte "kulakute" vastutegevuse) tõttu tuleb ilmselt mõnes valdkonnas mõningane tagasilangus. Kõige suuremat langust nähti ette piimatoodangule.[82]

Looma- ja taimekasvatuses seatud eesmärgid polnud utoopilised. Küll ei saa seda öelda põllumajanduse mehhaniseerimiskavade kohta, mis oli ühtlasi ka arengukava kõige mahukam osa. Kuigi üritati viidata NSV Liidu kogemustele, oli ühildamise suurimaks probleemiks see, et eeskujuks võetud mudeliga oleks mehhaniseerimise kasutegur ilmnenud alles suurtootmise korral. Kui täpne olla, siis ei ole selle ajahetke NSV Liidu kollektiviseeritud põllumajanduse kohta õige kasutada veel suurtootmise terminit, pigem oli tegu manufaktuurse pseudosuurtootmisega. Põllumajanduse mehhaniseerimine etteantud kujul tähendas ühtlasi tohutut bürokraatia mahtu ka kollektiviseeritud põllumajanduse puhul, rääkimata Eesti väiketalunditest, kus ka poole hektari kündmiseks oli vaja eraldi leping sõlmida.

Traktor ei olnud Eestis siiski tundmatu nähtus, vaid 1939. aasta põllumajandusloenduse andmetel oli neid 1807. Need olid peamiselt USA või Briti päritolu ja üsna tagasihoidliku veojõuga ratastraktorid. Suur osa traktoripargist oli koondatud masinaühistutesse, mis tegutsesid edasi ka pärast 1941. aastat, kuigi esialgu oli ebaselge, kas need kavatsetakse MTJ-idega liita.[83]

Esimesed plaanid MTJ-ide organiseerimise kohta pärinevad juba 1940. aasta sügisest. Ühe ENSV RKN määruse projekti juures oli ka traktorite hüpoteetilise veojõu arvestus. Sisse oli arvestatud juba käimasoleva maareformi tulemusena moodustuvad talundid. Nimetatud plaani kohaselt pidanuks maareformi tagajärjel olema talundeid kokku 162 998, mille kasutada oli 172 920 hobust. Kõige huvitavam on aga optimistlik arvutuskäik, kus paberil planeeritud 330 traktorit, kokku 10 560 hobujõudu, moodustasid kogu veojõust koguni 11%.[84] Ilmselt oli selle taga asjadega mitte kõige paremini kursis olev inimene, kes ei arvestanud tehnika lagunemist ega tarneraskusi (sh varuosad ja haagitav põllumajandustehnika). Tegelik veojõud osutus tublisti väiksemaks.

Miskipärast polnud veojõu plaani sisse arvestatud juba olemas olevaid traktoreid. Algsetes plaanides jääbki ebaselgeks, kuidas neid rakendada kavatseti. See selgub ENSV RKN määrusest 22. aprillist 1941, mis käsitles

82 RA, ERA.R-6.1.187, l. 1–13: Põllumajanduse arendamise 1941. a. plaan.

83 RA, ERA.R-6.1.352, l. 68: ENSV RKN AV põllumajandussektori juhataja kiri nr 1155, 01.03.1941.

84 RA, ERA.R-1.1.577, l. 8: Lisa 2 ENSV RKN määruse projekti juurde, november 1940.

eratraktoripargi kasutamise korda. Et olemasolevate traktoritega algsetes plaanides eriti ei arvestatud, viitab määruse punkt, et traktori omanikel tuleb teostada "kiire remont", seda ajal kui põllutööd juba käisid (määrus avaldati 13. mail 1941). Varuosad pidi sealjuures organiseerima Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit (ETKVL), kes esitas korduvaid järelepärimisi ja meeldetuletusi, et saada vanale traktoripargile varuosasid, mida NSV Liidus ei toodetud.[85] Tundub, et kohalikel võimudel oli selleks hetkeks selge, mida MTJ-id endast kujutavad, ja tuli päästa, mis päästa andis, ning eratraktorid tuli "rakendada töösse maksimaalse koormatisega". Oma olemuselt oli 22. aprilli määrus sarnane määrusega, millega talunikelt sisuliselt konfiskeeriti koresööda ja seemnevilja ülejääk ja keeldumine sai kõne alla tulla vaid alla 0,2 ha krundi või traktoritööks sobimatu pinna puhul. Bürokraatia vohas eratraktoripargi puhul võrreldes MTJ-idega mõnevõrra vähem ja seetõttu oli tehtav töö arvatavasti ka tõhusam.[86]

Mehhaniseerimisplaan oli olemasolevat ja hüpoteetilist traktoriparki arvestades utoopiline ka siis, kui tehnikal rikkeid poleks esinenud ja varuosad, remondi- ja varustusbaas oleks olemas olnud ning ka haagitav põllumajandusinventar komplekteeritud. Siiski tuli "lähemal ajal" kevadised ja sügisesed põllutööd viia 450 000 ha ulatuses üle traktorijõule. 150 000 ha peeti kivide, kändude jm tõttu traktoritele sobimatuks ja see jäi hobustega harimiseks.

Keskmise traktori tööjõudlus oli selliste plaanide kohta üllatavalt tagasihoidlik (või pigem realistlik) – kuni 3 ha 10-tunnise tööpäeva jooksul (künd, kultiveerimine), kahe vahetusega töötamisel 6 ha. Traktorite arv pidanuks olema 3500, kui arvestada ka reservis ja remondis olevaid, siis 4000. Olemasolevatele traktoritele oli lisaks vaja *ca* 1600 ratas- ning 700 roomiktraktorit.

1941. aasta plaan nägi ette 2420 traktorit, sh 391 roomiktraktorit. Senise traktorite töökoormust loodeti vaatamata varuosade puudumisele tõsta 700-lt kuni 900 tunnini aastas. Juurde soetatud traktorid pidid minema põhiliselt MTJ-ide käsutusse, kus traktorite kasutamine olla intensiivsem.

1939. aasta põllumajandusloenduse andmetel oli traktoririistade hulk järgmine: 1524 atra (nendes *ca* 600 uudismaa-adrad), 857 randaali, 368 kultivaatorit. Traktoreid oli samas 1807, kuid põlluharimine oligi traktoripargi jaoks pigem teisejärguline ülesanne. 1941. aasta plaan nägi ette, et

---

85 Vt nt RA, ERA.R-6.1.352, l. 75: ETK juhatuse kiri ENSV RKN esimehele, 28.02.1941.

86 ENSV RKN määrus nr 737, 22.04.1941, nr 721, *Eesti NSV Teataja*, nr 48 (1941); ENSV põllutöö rahvakomissari juhend ENSV RKN määruse eratraktoripargi kasutamise kohta Eesti NSV põllumajanduses teostamiseks, 10.05.1941, nr 761, *Eesti NSV Teataja*, nr 49 (1941).

soetatakse juurde 850 atra, 760 randaali ja 500 kultivaatorit. 1939. aastal oli koristusmasinaid (viljalõikaja ja koristamismasinaga varustatud niidumasinaid) 28 393 (niitepind 585 697 ha), niidumasinaid 52 357 (masinniiduks kõlblikku rohumaad 1,09 miljonit ha) ja hoburehasid 34 876 (võimalikku kasutamispinda 1,36 miljonit ha). 1941. aasta plaanis oli ka 30 000 uue reha soetamine. Kartulivõtmise masinaid oli 3300 (pinda 89 000 ha), kuid plaanis oli masinate arv tõsta 9000-ni. Külvimasinate puhul olid vastavad arvud 10 500 ja 23 500. Väetisekülvajaid oli 355, kuid vajaminevaks loeti kuni 4000. Viljapeksumasinaid oli olemas 7979, neist 2911 töötasid hobuse jõul. Pekstava vilja koguseks hinnati 703 000 tonni ehk masinjõudu oli enam-vähem piisavas koguses.[87]

Kõik see läks mõnevõrra korrigeeritud kujul ka rahvamajandusplaani.[88] Eesti põllumajandustehnika tootjad pidasid plaani realistlikuks, kui see aasta peale ära jaotada, kuid kohalikku tootmist takistas eelkõige tooraine puudus.[89] Külviperioodi lõpuks oli sellest plaanist vaid osa täidetud: adrad 17,5%, vedruäkked ja kultivaatorid 61,7%, äkked 45,2%, kartulimutid 3,2% ja reaskülvimasinad 28,5%. NSV Liidust tellitud masinate kohta selgus puudub, kuid üsna suures osas ei jõudnud need kevadkülviks kohale (osaliselt ei pidanudki jõudma, sest tellimused olid jaotatud ära aasta peale). Prioriteediks oli MTJ-ide, hiljem eelisjärjekorras ka hobu-masinariistade laenutuspunktide (HMLP, vt allpool) varustamine.[90]

Esialgu plaaniti asutada 15 MTJ-i ning hiljem lisandus veel kümme. Traktoristide väljaõpe pidi algama 1. jaanuarist 1941 ja läbi saama kevadtööde alguseks 15. aprilliks.[91] EKP IV kongressil vastuvõetud resolutsiooni kohaselt pidid esimesed 15 MTJ-i olema 1. aprilliks "kevadisteks töödeks täielikult ette valmistatud", sh pidid olemas olema traktorid ja haakeinventar ning komplekteeritud isikkoosseis (juhtkond, traktoristid, masinistid, mehaanikud ja agronoomid jt). Selleks ajaks pidid olema sõlmitud ka lepingud põllumajanduslikeks töödeks. Olgu kohe öeldud, et tähtajaks ei jõutud millegagi valmis ega jõutud ka külvitööde ajal.

Pikemate plaanide koostamist takistas see, et polnud teada, kui palju NSV Liidust traktoreid saadakse. Üks asi oli plaan, teine tellimus ja tehnika eraldamine ning kolmas see, kui palju sellest kohale jõudis. Algselt

87 RA, ERA.R-6.1.187, l. 13–17: Põllumajanduse arendamise 1941. a. plaan.
88 RA, ERA.R-6.1.352, l. 91: 1941. aasta plaan hobu-põlltööriistade tootmiseks.
89 RA, ERA.R-6.1.352, l. 92: 1941. a. plaan põllumajanduse varustamise alal hobujõuliste põllutööriistade ja -masinate osas.
90 RA, ERA.R-6.1.91, l. 16–21: EKP KK büroo seisukoht ja määruse projekt, juuni 1941.
91 ENSV RKN ja EKP KK määrus MTJ-de organiseerimise kohta, 03.12.1940, nr 748, *Eesti NSV Teataja*, nr 61 (1940).

arvestati kevadtöödel 506 traktoriga[92], lõpuks saadi MTJ-ide käsutusse vaid 240 traktorit.[93] Kuid ka seegi on lihtsalt arv, sest korraga oli neist paremate päevadel töös ehk kolmveerand ning varuosasid nappis. Tihtipeale seisis traktor jõude ka haakeriistade puudumise või nende remondi tõttu.

Lõpuks kujunes MTJ-ide osakaal kevadkülvi tööde mahust alla 5%, kusjuures see oli täiesti avalik informatsioon. Aga ega reaalsed plaanidki polnud ületamatud. Vaatamata sellele, et mõni MTJ oli töid teostanud vaid mõnekümnel hektaril, siis 1. juuniks olla MTJ-ide kevadkülvi koguplaan olnud väidetavalt täidetud 91,1%.[94] Kuigi ajakirjanduses esitati jooksvalt üksikjuhtumite kohta ka kriitikat ning töötulemused polnud kaugelt sellised, mida põllumajanduse mehhaniseerimisele propagandas sõnastati[95], siis MTJ-ide töö hinnati lõpuks enam-vähem rahuldavaks, andes lootust, et suvised ja sügisesed põllutööd saavad paremini organiseeritud.[96]

Töötulemuste puhul tuleb arvestada, et MTJ-ide süsteemi kuulusid ka eelnimetatud HMLP-d, mille tulemused arvatavasti vähemalt osaliselt liideti MTJ-ide omaga. Niisiis, samast päevast (25. märts 1941), kui anti korraldus senisele 15-le MTJ-ile juurde organiseerida veel kümme, pärineb ka teine ENSV RKN ja EKP KK määrus, mis kohustas iga MTJ-i asuma laenutuspunktide organiseerimisele. 20. aprilliks pidi olema 250 laenutuspunkti, umbes üks igasse valda, kokku 5000 hobusega.[97] Hilisema kevadkülvi aruande järgi olla neid moodustatud 235 ja kokku olnud väidetavalt kasutada 1705 hobust. Inventari kohta täpne selgus puudub.[98]

Hobuste arv võib isegi tõele vastata, kuid vajab ka selgitust, kuidas nii lühikese ajaga selline hulk hobuseid hangiti, kui tuhanded uusmaa- ja juurdelõike saajad olid ilma hobuseta. Kasutati juba varem järgi proovitud varjatud rekvireerimise meetodit. Eespool on õhku jäänud veel küsimus, mis sai talupoegade võlgadest, mis 1940. aasta juulis deklaratiivselt tühistati.[99] Kuna riik natsionaliseeris maa, siis maa ostuvõlad kustutati kõik, kuid ülejäänu

---

92 RA, ERA.R-6.1.25, l. 169–179: Seletuskiri Põllutöö RK 1941. aasta kapitaalehituste tiitellehe juurde.

93 RA, ERA.R-1.1.586, l. 98: Esimene Sotsialistlik põllumajanduse aasta.

94 "Kokkuvõte ENSV MT-jaamade traktoritööde aastaplaani täitmise käigust 31. maiks 1941. a", *Talurahva Hääl*, 06.06.1941.

95 Vt nt "MTJ-del tuleb õppida senistest vigadest", *Talurahva Hääl*, 11.06.1941.

96 Vt nt RA, ERA.R-6.1.250, l. 20: NSV Liidu Põllutöö RK Lääne Peavalitsuse juhataja asetäitja Busõgini kiri ENSV põllutöö rahvakomissarile Abelsile, 17.06.1941.

97 ENSV RKN ja EK(b)P KK määrus nr 525, 25.03.1941, nr 561, *Eesti NSV Teataja*, nr 37 (1941).

98 RA, ERA.R-1.1.586, 98–99: Esimene Sotsialistlik põllumajanduse aasta.

99 Vt ENSV RKN määrus nr 21, 07.10.1941, nr 37, *Eesti NSV Teataja*, nr 3 (1941).

puhul jagati talurahvas "töötavateks talupoegadeks" ja "kulakuteks".[100] Selleks koostati valdade täitevkomiteedes "võlgnik-kulakute" nimekiri ja alustati võlgade ennetähtaegset sissenõudmist. Kui seda maksta ei suudetud, siis olid "kulakud" sunnitud riigi poolt määratud hinnaga müüma inventari ning põllumajandusloomi. Ühtlasi tundub, et ei piisanud ka valmisolekust maksta, vaid eesmärk oligi võla katteks vajaminev sisuliselt konfiskeerida.[101]

Pole selge, et kas HMLP-e oli üldse algselt plaanis rajada (nt EKP IV kongressi resolutsioonis pole neist juttu) ja mida neist loodeti. Alustades aprillis nende organiseerimist oldi ka sõltumata mistahes kõrvalistest asjaoludest igal juhul sellega lootusetult hiljaks jäädud.[102] Isegi sovetlik jooksev propaganda jäi HMLP-de töötulemuste ülistamisel delikaatselt tagasihoidlikuks.[103] Ilmselt jätsidki need asutused inimestele kustumatu mälestuse. Midagi oli neist kevadkülvi teostamisel ilmselt ka abi, kuid kaugelt mitte loodetud ulatuses, lisaks laostas keskmine laenutuspunkt lühikese ajaga ka oma majapidamise, mida nad "kehvikute" abistamise kõrval samuti pidid harima.[104] Nii kujunes laenutuspunktidest Saksa propagandale eriti tänuväärne sovetliku elu totruse näidismaterjal.[105]

Arvestades osakaalu tööde kogumahust, ei peaks MTJ-idel ja HMLP-del üldse pikemalt peatumagi. Samas neelasid need Eesti mõistes ebaproportsionaalselt suuri ressursse. Näiteks 1941. aasta rahvamajandusplaani põllumajanduse kapitalimahutustest said MTJ-id 53% (koos sovhoosidega 77%), kuid maaparandus ainult 13% ja kõik ülejäänu seega 10%.[106] Teiseks saatis MTJ-ide organiseerimist ja tegevust mitmeid kuid kestnud katkematu igapäevane propagandakära, mille võtab tabavalt kokku ühe

---

100 HMLP-de organiseerimise ja inventariga varustamise määruses nr 525 kasutatakse juba konkreetselt "kulaku" mõistet, mis ametlikes ja avalikes dokumentides on pigem erandlik. Täpsemalt sõnastati "kulaku" olemus küll suve hakul, kuid reaalsused leidis "töötavate talupoegade" ja "kulakute" eristamine rakendust juba 1941. aasta jaanuaris, kui suurendati kinnisvaramakse kuni 200% võrra. RA, ERA.R-6.1.443, l. 148–149: ENSV RKN määrus kinnisvaramaksu kõrgendamise kohta, 20.01.1941.

101 Korraldusest vt nt RA, ERA.R-6.1.250, l. 168: Viru maakonna TK maaosakonna ringkiri nr 10320, 29.04.1941.

102 Vt nt RA, ERA.R-6.1.352, l. 170: Väljavõte EKP Saaremaa komitee koosoleku protokollist nr 13, 10.05.1941.

103 Vt nt "Korratusi Viljandimaa hobu-masinriistade laenutuspunktides", *Talurahva Hääl*, 28.05.1941.

104 Kasutada antud majapidamiste kohta vt RA, ERA.R-6.1.352, l. 153–162: Hobu-masinariistade laenutuspunktide nimestik.

105 Vt nt *Eesti rahva kannatuste aasta*, II kd (Tallinn: Eesti Omavalitsus; Eesti Kirjastus, 1943), 393–397.

106 *Eesti NSV 1941. a. rahvamajandusplaani tähtsamaid näitarve*, 42. Vt ka RA, ERA.R-6.1.25, l. 169–179: Seletuskiri Põllutöö RK 1941. aasta kapitaalehituste tiitellehe juurde.

propagandaartikli pealkiri – "Masina-traktorijaamad – talupoja lunastajad tööorjusest".[107] Lunastust MTJ-id 1941. aasta kevadkülvi ajal kaasa ei toonud.[108] Jaamad osutusid üsna ebatõhusaks, töö tellimine oli keerukas bürokraatlik protseduur (tihti sõlmiti lepingud tagantjärgi), kindel ei saanud olla ei kvaliteedis ega ka selles, et tellitud töö üldse tehtud saab. Kuigi kolhoosikorra ettekuulutajad MTJ-id moodustati propaganda väitel "kehvikute" abistamiseks, siis rohkem oli neist abi maareformi käigus välja jagamata maa ülesharimisel. Ilmselt leidsid MTJ-ide traktorid (või pigem MTJ-ile määratud traktorid) rakendust ka sovhoosides, mis riiklike majanditena olid märgatavalt vähenõudlikumad.[109] Juba 1940. aasta sügisel jäi pool sovhooside külvipinnast kündmata ja hätta jäädi ka kevadkülvil.[110] Tõsi, tehniliselt poleks MTJ-i traktorid pidanud sovhoosipõldudel üldse töötama, sest sovhoosidele oli ette nähtud oma veojõud.[111]

Kokkuvõtvalt, kui põllumajanduse mehhaniseerimisele pandi plaanides suuri lootusi, siis reaalsuses osutus see suuremas osas propagandakäraks. Vana traktoripargi kasutegur oli ilmselt märgatavalt suurem, kuid mingeid statistilisi andmeid pole õnnestunud leida.

Kevadkülv

Õhku jääb siiski küsimus, kuidas olemasoleva veojõuga kavatseti külviplaan täita. Näiteks umbes kolmandikul (külvikampaania lõpus 28,8%) uustalunditel polnud hobust (juurdelõike saajate kohta selgus puudub),

---

[107] "Masina-traktorijaamad — talupoja lunastajad tööorjusest", *Talurahva Hääl*, 25.10.1940.

[108] Ametlikus statistikas ületas traktorite veojõud Eestis taimekasvatuses rakendatavate hobuste oma juba 1950. aastate keskel, kuid tegelikkuses toimus see muutus alles 1960. aastatel. Süsteemi ebatõhusust tunnistasid ka sovetlikud agraarajaloolased. Vt Mati Rubin, "Sotsiaalse ja tehnilise revolutsiooni arengutempo vahekorrast Eesti külas", *Eesti Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnateadused*, 33:2 (1984), 124–138.

[109] 1. jaanuari 1941. a. seisuga oli loodud 113 sovhoosi üldpinnaga 37 257 ha. 1941. aasta kevadel alustati sovhooside liitmist ning aprilli lõpus läksid need NSV Liidu Teravilja ja Loomakasvatuse Sovhooside Rahvakomissariaadi Tõuveisekasvatuse Sovhooside Tallinna Riikliku Trusti alluvusse. Vt Feliks Luht, *Eesti NSV sovhooside areng ja ökonoomika* (Tallinn: Valgus, 1972), 10–20.

[110] RA, ERA.R-6.1.91, l. 33–33p: Tõu-piimakarja sovhooside Tallinna trusti seletuskiri kevadkülvi plaani täitmise kohta, 16.06.1941.

[111] Ametlikel andmetel 1941. aasta juuni seisuga oli 27 sovhoosi 85 osakonnaga, kellel oli 40 696 ha maad, millest põldu oli 13 754 ha. Sovhooside trusti käsutuses oli 1637 hobust, 39 ratas- ja 20 roomiktraktorit. Vt RA, ERA.R-1.1.586, l. 98–99: Esimene Sotsialistlik põllumajanduse aasta.

milleta tollast põllupidamist on raske ette kujutada.[112] MTJ-ide ja HMLP-de peale väga loota ei saanud, sest nende põhiülesanne, mida avalikult ei kuulutatud, oli maareformiga välja andmata maa üles harimine. Kokku oli selliseid majapidamisi 4138 (välja andmata juurdelõigete arv pole teada). Nendest 3699 majapidamisele oli leitud käsu- ja kiirkorras ajutine kasutaja, kuid ilma kasutajata jäi 439 majapidamist. Ajutine kasutaja tähendas enamasti seda, et küsimus anti lahendada valla täitevkomiteele, mis koostöös MTJ-iga või muul moel pidi maa üles harimise organiseerima. Ühtlasi võib siinkohal spekuleerida ka selle üle, et mingi osa maareformist oligi fiktiivne ja *de facto* jäid püsima endised omandisuhted.

Propagandas, küll eelnevast pisut viisakamas vormis, anti mõista, et talupidaja peab ise vaatama, kuidas oma tööd tehtud saab, ja kui mingit võimalust pole, siis minna "ühistöö" nime all paluma abi sellelt, kellel võimekust jagub.[113] Isegi kevadkülvi ajal tehtud propagandistlikest ülevaadetest ja reportaažidest ei kuma erilist optimismi, et plaan oleks täidetav (vähemalt mitte tähtajaks).

Tähelepanu tuleks siinkohal pöörata sellistele lausetele, nagu "Neis valdades ja külades, kus uusmaasaajad ja vanatalunikud töötavad vastastikku üksteist abistades, arenes külvitöö hoogsalt ja plaanikohaselt",[114] ja üleskutsetele – "Mobiliseerida kõik jõud külvitöös mahajäänute abistamiseks!" –, mis polnud sõnakõlksutamised.[115] Sellised käsud anti maakondade ja valdade täitevkomiteedele edasi ringkirjaga või suusõnaliselt, kuid ebamäärases sõnastuses, näiteks "…valdade täitevkomiteed peavad kõik tegema, et kõik jõud saaks juhitud nüüd sinna, kus külviplaani täitmisel esinevad veel lüngad". See tähendab, et valla täitevkomiteed pidid veojõu ja põllutööriistade küsimuse lahendama "maa-aktiivi" ühiskondlikul kaasabil nii,[116] kuidas oskasid.[117] Eratalunikelt, kes olid oma tööd valmis saanud,

---

112 Vt lähemalt, RA, ERA.R-6.1.91, l. 5: Tabel uustalundite seisukorra kohta Eesti NSV-s 1941. a. 10. juuniks.

113 Vt nt "Uustalunikud ühistöö-korras üksteist abistamas", *Talurahva Hääl*, 23.04.1941.

114 "Kiiresti lõpule viia viimased külvid", *Talurahva Hääl*, 02.06.1941.

115 "Mobiliseerida kõik jõud külvitöös mahajäänute abistamiseks!", *Talurahva Hääl*, 03.06.1941.

116 Kontrollinstitutsioonina hakati juba 1940. aasta sügisel kasutama "usaldusmehi". Vt RA, ERA.R-6.1.17, l. 11–11p, 43, ENSV Põllutöö rahvakomissari ringkirjad 19. ja 28. septembrist 1940.

117 Eraomandi piiramise suhtes avaldas 1941. aasta kevadel korduvalt protesti ka ENSV Prokurör Kaarel Paas. Muu hulgas viitega, et üldkohustuslikke korraldusi (sh naturaalkoormised) ei saa kehtestada ringkirjaliselt. Vt RA, ERA.R-1.1.586, l. 159, l. 163–169p, l. 238: ENSV Prokuröri ning ENSV RKN AV juriidilise ja kodifikatsiooni osakonna ja ENSV Põllutöö RK kodifitseerimisosakonna kirjavahetust 1941. aasta kevadest.

täiendava panuse saamiseks, kasutati nii keelitusi kui sõimu, kindlasti aga varjamata ähvardusi, mida toob kaasa võimu korralduste täitmata jätmine.

Teine õhku jääv küsimus on, kuidas seda kõike hallata kavatseti. Kui kollektiviseeritud artell-tüüpi ja riigimajapidamiste puhul oleks saanud rääkida ehk mõnest tuhandest majandusüksusest,[118] siis kevadkülvi ajaks oli üle 160 000 talundi, mis kõik pidid teoreetiliselt koostama oma plaani ja jooksvalt ka töötulemustest ette kandma.[119]

Aruandluse aluseks oli ENSV RKN määrus 16. detsembrist 1940 ("Rahvamajandusliku arvestuse korralduse kohta ENSV-s").[120] Aruanded tuli esitada vastavalt juhendile ja etteantud vormidele.[121] Kohapeal koondasid andmeid arvestusala volinikud (rahvapäraselt külvivolinikud), kes saatsid need valla täitevkomiteesse. Seal kontrollisid andmed üle rajooniagronoomid, kes omakorda esitasid aruanded maakonna täitevkomitee maaosakonnale, kelle ülesanne oli koondada valdadest tulevad aruanded ning saata need edasi põllutöö rahvakomissariaati.

Andmeid taludest kogusid külvivolinike abid, kelleks tuli määrata usaldusväärsed talupojad vastavast piirkonnast (enamasti maatööliste ametiühingu aktivistid ja liikmed), kelle kontrolli alla anti keskmiselt kümme majapidamist. Nad pidid regulaarselt külastama iga majapidamist ja kontrollima, kas andmed vastavad tõele ning kandma vastavasse formulari.[122] Volinikud olid kohustatud oma abiliste andmed üle kontrollima. Aruanded tuli esitada iga viie päeva järel.[123] Ühtlasi olid volinikud ja nende abid kohapealsed sunni- ja kontrollinstitutsioonid ehk need, kes isiklikult vastutasid, et plaan saaks täidetud. Eraldi liinis tulid aruanded veel sovhoosidelt

---

118 Algsed kolhoosid olid väikesed, näiteks tipp oli 1949./50. aastavahetuse paiku, kui Eestis oli *ca* 3000 kolhoosi, mida 1950. aastal liitma asuti.

119 RA, ERA.R-6.1.433, l. 166: ENSV RKN AV ringkiri nr 1285, 03.04.1941; "Iga talupidaja koostagu aasta tööplaan", *Talurahva Hääl*, 29.01.1941.

120 Üritati nii palju kui võimalik kohandada ka üleliidulisi korraldusi. Vt nt RA, ERA.R-6.1.196, l. 22–22p: NSV Liidu põllutöö rahvakomissari käskkiri nr 218, 15.04.1941 (Operatiivse aruandluse korraldamisest maaorganites). Vt lähemalt Vt RA, ERA.R-973.1.97: ENSV Riikliku plaanikomisjoni juhendid külvipindade arvestamise ja külvikultuuride kohta, mai 1941.

121 RA, ERA.R-6.1.196, l. 14–14p: ENSV Põllutöö RK juhend üksikmajapidamiste teostatud põllutööde aruandluse kohta, 26.04.1941.

122 RA, ERA.R-6.1.196, l. 16–16p: ENSV Põllutöö RK juhend põllutööde aruannete esitamisel, 26.04.1941.

123 RA, ERA.R-6.1.196, l. 15–15p: ENSV põllutöö rahvakomissari ringkiri valla-, maakonna TK-le ja rajooniagronoomidele, 26.04.1941.

ja MTJ-idelt,[124], mis sattusid kirjaoskajate arveametnike puudusel esimesest päevast peale hätta.[125]

Kevadkülvi lõpptähtaeg oli 1. juuni. Ametlikel andmetel oli selleks hetkeks plaan täidetud umbes 62%. Üleriiklik plaan sai täidetud 10. ja 15. juuni vahel ja viimased teadaolevad koondtabelid pärinevadki 15. juunist, kuigi tegelikult tööd veel mõnel pool käisid.[126]

Niisiis plaan sai täis ja ületatudki. Suviteravilja külvati väidetavalt 467 003 ha (109,9%), kartulit 107 527 ha (107,0%) jne. Kokku täideti plaan 105,2%. Isegi sovhoosid, mille puhul seda kuidagi poleks asjaolusid arvestades eeldada osanud, täitsid plaani 102,8%. Kevadkülvi eel kõige lootusematuteks juhtumiteks peetud Petseri-, Võru- ja Saaremaal täideti plaan vastavalt 107,0%, 108,6%, 106,0% ehk üle Eesti keskmise. Ainukene maakond, kus plaani ei õnnestunud täita oli Harjumaa (97,2%), mis tõsi küll, võib tegelikult näidata hoopis seda, et arvestus oli Harjumaal kõige täpsem.[127]

Plaaniületamine 5% polnud näiliselt teab kui palju, kuid vaadates hektaripõhiselt, siis plaan oli külvata 649 000 ha, kuid külvati 687 068 ha. See tekitab küsimuse, mis pind oli üleplaaniline 38 000 ha. Plaani tegemisel sai arvestada olemasoleva põllumaaga ja lisanduva uudismaaga (eeldatavalt arvestati see plaani sisse). Raskemini kontrollitavaid juurdekirjutusi sai teha ehk kultuurheinamaade arvelt, kuid plaanitäitmise aruanded sellele otseselt ei viita. Kui palju uudismaad 1941. aasta kevadel üles hariti, pole teada. Rahvamajandusplaanis on kirjas küll 20 000 ha, kuid see käib maaparanduse osa juurde. Ehk siis suur osa planeeritavast uudismaast oli liigniiske pind, mida kevadel nagunii polnud otstarbekas harima asuda. Kuid sellel polegi tähtsust, sõltumata plaanidest läksid kevadkülvi ajal nagunii peaaegu kõik ressursid olemasoleva põllumaa harimiseks.

Plaanitäitmine 105,2% oli propagandamaterjal, mis käis selliste aktsioonide ja kampaaniatega lahutamatult kaasas.[128] Reaalsuses said plaaniametkonnad ilmselt juba külvitööde ajal tulemusi mehhaaniliselt kokku liites aru, et arvud on vähemalt osaliselt "laest võetud". Nagu eelnevast

---

124 RA, ERA.R-6.1.196, l. 20–21: ENSV põllutöö rahvakomissari ringkiri MTJ-de direktoritele, 28.05.1941.

125 RA, ERA.R-6.1.196, l. 17: ENSV Põllutöö RK arvestus-ökonoomika osakonna juhataja kiri ENSV põllutöö rahvakomissarile, juuni 1941; RA, ERA.R-6.1.443, l. 64–65: ENSV RKN juures asuva MTJ-de ja HMLP-de palkade arutamise komisjoni akt, 26.05.1941.

126 Nt 20. mai – 27 737 ha; 30. mai – 401 505 ha; 5. juuni – 590 095 ha. Vt RA, ERA.R-6.1.196, l. 27, 40, 47: Kokkuvõtted külviplaani täitmisest, 20.05–15.06.1941.

127 RA, ERA.R-6.1.196, l. 47: Kokkuvõte külviplaani täitmise aruannetest maakondade järgi, 15.06.1941 seisuga.

128 "Kokkuvõte kevadise külviplaani täitmise käigust Eesti NSV-s 15. juuniks 1941", *Talurahva Hääl*, 18.06.1941.

näha, siis reaalseid andmeid kohapeal ei kogunud ametnikud ega esitanud ka kündjad-külvajad ise täitevkomiteesse (vähemalt mitte korra kohaselt), vaid andmeid koondas ühiskondlikul alusel "külakehvistu". Kas just poolkirjaoskamatu, kuid kogenematu oli see seltskond kindlasti. Tundub, et probleeme tekitasid kohe alguses ka trükivigadega formularid, kus lahtrid olid segamini.[129]

Ühtlasi võib ka umbkaudu ette kujutada materjali kuhjumist valdade ja seejärel maakondade täitevkomiteedes. Kuna aruandlus oli perioodiline ja tihe, polnud esitatud andmeid võimalik üle kontrollida. Kui mõni lüli jättis õigeaegselt ettekande esitamata, siis tekkis ilmselt eri aruandlusastmetes igapäevane dilemma, kas esitada kõrgemale poole pehmelt öeldult kontrollimata andmed või riskida tähtaegade ülelaskmisega, misjärel polnud võimalik esitada ei valla, maakonna ega vabariikliku plaanitäitmise täielikku aruannet.

See, mis sobis propagandaks, ei sobinud planeerimisametkondadele, vähemalt mitte täies mahus. Kusjuures sel hetkel andsid kohalikes majandusametkondades tooni veel plaanimajanduses kogenematud Eesti Vabariigi taustaga ametnikud, kellel puudus arvatavasti ka vilumus lahti mõtestada ja/või peita "laest võetud" üleplaanilist osa. Kuigi juba kohtab ka selle oskuse esimesi vilju, näiteks pandi protsendiarvestuses ühte lahtrisse kokku sellised kultuurid nagu lina ja suhkrupeet. Ka torkab silma lahter "muu", mis moodustas ilma täpsema selgituseta 12% külvipinnast.

Külviplaan oli üks paljudest plaanidest. Et koostada järgmist plaani, oli vaja enam-vähem täpseid andmeid, lõputult ei saanud juurdekirjutusi eri lahtrite vahele ära peita.

See, et arve peeti ebausaldusväärseks tõestab juba külvikampaania ajal maakonna ja valla täitevkomiteedele antud ülesanne alustada olemasolevate andmete kontrollimist. Täielik külvipindade arvestus tuli esitada 15. juuliks ning ENSV Statistikavalitsus pidi peale andmete kontrollimist 15. augustiks esitama ENSV RNN-le eelkokkuvõtte ja lõpliku aruande 15. oktoobriks 1941.[130]

Kui suur oli tegelik külvipind, jääbki selgusetuks, sest 1941. aasta juunis algas sõda ning külvipinna arvestus polnud enam esmane prioriteet. Kuigi külvipindade arvestamisel kasutati erinevaid meetodeid ja võrdlustabeleid, siis Saksa okupatsiooni ajal arvutati põllumajandusliku maa

---

129 RA, ERA.R-6.1.196, l. 17: ENSV Põllutöö RK arvestus-ökonoomika osakonna ringkiri, 01.05.1941.

130 ENSV RKN määrus nr 1127, nr 980, 11.06.1941, *Eesti NSV Teataja*, nr 61 (1941).

kasutus enam-vähem kokku ja jõuti järeldusele, et külviplaan täideti hinnanguliselt *ca* 93%.

Kuna planeerimise aluseks võeti 1939. aasta tulemused, 1940. aasta loeti vaheaastaks, siis võrrelduna 1939. aastaga sai 1941. aastal enam-vähem rahuldavaks pidada kartulisaagi viljakust. Ülejäänud põllukultuuride viljakus kukkus poole kuni kolmandiku võrra.[131] Siinkohal ei saa kõike panna ka ainult sovetliku maareformi ja plaanimajanduse süüks, sest saagikoristus langes suuresti juba sõja(tegevuse) aega.[132]

Kuna alanud sõja tõttu ei jõutud valmis kevadkülvi koondaruannet, siis korrigeeritud andmeid (seda nii avalikuks, ametkondlikuks kui salastatud kasutuseks) teadaolevalt ei esitatudki. Olemasolevad aruanded on mõõdukalt rahulolevad ja tuleviku suhtes optimistlikud, kuid ühtlasi leiavad ära märkimist ka "suured puudujäägid". Osaliselt kvalifitseeruvad need rituaalse "parteilise enesekriitika" lahtrisse, kuid on viiteid ka reaalsetele probleemidele.

Enne sõja puhkemist jõudis peale põllutöö rahvakomissari Abelsi ettekande ära kuulamist oma seisukohad esitada ka kõrgem kohapealne kollegiaalne võimuorgan EK(b)P KK büroo. Maareformi edenemine sai väga kriitilise hinnangu. Ligi 15% uusi talundeid oli välja andmata. Riiklikus maafondis oli lisaks veel ligi 200 000 ha maad, mis võeti küll taludelt ära, kuid millele mingit mõistlikku rakendust polnud leitud. Senist laenupoliitikat hinnati ebatõhusaks, mis ei lahendanud uustalunike ja juurdelõike saajate probleeme seemne, põllumajandusinventari ja veojõuga. Kohalik tööstus ei kindlustanud põllupidajatele vajalikku inventari ning ridade vahel oli ka viide, et NSV Liidust saadav polnud piisav ja tarned olid ebajärjekindlad, sh toormaterjal kohalikule tööstusele ja ka külviks vajalik väetis ning seeme. MTJ-ide, eriti aga HMLP-de tegevust kevadkülvil hinnati ebarahuldavaks. Ühtlasi viidati lõpetuseks sellele, et plaanimajanduslik põllumajandus ei kulmineeru ainult 1941. aasta kevadkülviga, sest ees seisid heinategu ja muud sügis-suvised põllutööd, mis pärisid kõik loetletud probleemid.[133]

---

131 Siinkohal on kasutatud Kaarel Liidaku arvutusi. Tulevast Otto Tiefi valitsuse põllutööministrit Liidakut võib pidada kindlasti autoriteetseks allikaks. Ta oli kõrges ametis iga võimu ajal: 1940. aastal töötas ta põllutööministeeriumi põllumajandusosakonna juhatajana, esimesel Nõukogude aastal põllumajandussaaduste kokkuostu komitee juhatajana ning Saksa okupatsiooni ajal Põllutöödirektooriumi põllumajandusvalitsuse juhatajana.

132 Nõu, "Hoop Eesti põllumajandusele", 93–94.

133 RA, ERA.R-6.1.91, l. 16–21: EK(b)P KK büroo seisukoht ja määruse projekt, juuni 1941.

Kokkuvõtteks

Riiklikud, ja paljudele arvatavasti ka naeruväärsed, kampaaniad olid eestlastele tuttavad juba autoritaarse riigikorra perioodist 1930. aastate teisest poolest. Nendest kõrvale hoidmine polnud küll karistatav, pigem "seltskondlikult taunitav". Sovetlikud kampaaniad puudutasid seevastu kõiki inimesi. Kampaanialikkus oli/on lahutamatu osa totalitaarsest ühiskonnakorraldusest ja demonstratiivne kõrvalehoidmine ei tulnud kõne allagi ning "raskendavatel asjaoludel" võis entusiasmi puudust mõõta ka kriminaalkoodeksi vahendusel.

Esimese sovetliku aasta kõige ulatuslikum (majandus)kampaania oli 1941. aasta kevadkülv. Siinkohal oli tegu propagandistlikult üliolulise ettevõtmisega, sest see oli ühtlasi ka osa põllumajanduse üleviimisel plaanimajanduslikele alustele. Mõistagi pidi kampaania tõestama ka sovetliku majandusmudeli eeliseid võrreldes kapitalistliku analoogiga. Ühtlasi oli propaganda antagonistlik ja paralleelselt toimus ka "vaenlaste" paljastamine, kelle süüks võis vähemalt avalikus propagandas juba ette veeretada ka "mõningad puudujäägid" ja "ajutised raskused".

Maareform ja plaanimajanduse juurutamine olid kogu põllumajandusvaldkonna keeranud pea peale. Kümnetel tuhandetel majapidamistel nappis külvitööde teostamiseks seemet, väetist, põllutööriistu ja veojõudu; tuhandetel uusmaasaajatel puudusid need kõik ja lisaks ka katus pea kohal. Kevadkülvi eel tehtud ametkondlikud prognoosid olid küll olemuselt optimistlikud, kuid ennustasid ühtlasi ette ka tõsist kaost, kui ei rakendata drakoonilisi meetmeid. Seda teed mindigi ning kasutati ära eraomandit piiravaid seadusi ja määruseid ning tõlgendusi nendest. Puuduolev seemnevili sisuliselt konfiskeeriti nendelt kellel seda oli, sama kehtis väiksemas mahus ja varjatumalt ka põllutööriistade ja hobuste kohta. Reaalsete põllutööde teostamiseks rakendati naturaalkoormisi, andes valdade ja maakondade täitevkomiteedele ringkirjaliselt või suusõnaliselt ebamääraseid volitusi, mis polnud kirjas kuskil seadustes.

Sellises mahus ei saanud nii suuri (propagandistlikke- ja materiaalseid) ressursse neelavat kampaaniat töös hoida väga pikka aega. Ka mõned praktilised sammud kampaania õnnestumiseks olid sellisel kujul rakendatavad vaid ühe korra, sest kindlasti inimesed tegid erinevate sundmeetmete kohta omad järeldused – eeskujulik majandamine ei pruugi tagada jõukust, kindlasti aga suurendab lisakoormisi, mille eest keegi tänu ei avalda.

Kokkuvõtvalt võib külvikampaaniat äraspidiselt pidada siiski ka teatud edulooks. Plaan täideti esmaste kokkuvõtete kohaselt lausa 105,2% ehk ümber arvutatuna teeb see *ca* 38 000 ha üleplaanilist külvipinda, millel

pole mingit mõistuspärast seletust. Saksa okupatsiooni aegsete hinnangute kohaselt täideti plaan tegelikult *ca* 93%. Asjaolusid arvestades pole seegi protsent sugugi halb tulemus. Tõsi, see on vaid protsent ega näita kampaanialiku hoogtöö kvaliteeti, mille tulemused hakkasid ilmnema saagikoristamise perioodil. Saagikus kukkus sõltuvalt põllukultuurist veerandi kuni poole võrra ja kohati rohkemgi. Võib ju süüdistada 1941. aasta juuni lõpus alanud sõda, kuid tõsiasi on seegi, et mõned Eesti Vabariigi aegsed kvalitatiivsed näitajad jäid sõltumata mistahes dotatsioonidest kohati püüdmatuks kuni 1970. aastateni.[134]

Märksõnad: Eesti agraarajalugu; sovetiseerimine; plaanimajandus; sovetlikud kampaaniad

Peeter Kaasik on Eesti Mälu Instituudi vanemteadur. E-post: peeter.kaasik@mnemosyne.ee.

Abstract: *Trial by fire of the planned economy – spring sowing in 1941*

The sovietisation of the economy of the Republic of Estonia began in the first days after Estonia's occupation in June of 1940. Planned economy was already adopted in the industrial sector in the 4th quarter of 1940. It took somewhat longer in agriculture because land reform had to be carried out first. The ensuing consequences turned the entire field of agriculture upside down in a short time. Prosperous farms, which had until then been the primary providers of jobs in the countryside, were broken up, creating tens of thousands of new small landholdings that were short of seed, fertiliser, agricultural equipment, and draught animals for carrying out spring agricultural work. Thousands of new smallholders lacked all of that and also had no roof over their heads.

This article explores the most extensive economic campaign of the first year of Soviet occupation, in other words the post-land reform planned

134 Vt nt *Eesti rahvastiku majandustegevuse näitarve XX sajandil*, koost M. Klesment, J. Valge, K. Arusaar (Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus, 2007), 60–73, 126–127, 134–159.

economy test experiment – the sowing campaign of 1941. In terms of propaganda, this was an exceedingly important undertaking that among other things was meant to prove the advantages of the Soviet economic model. At the same time, the propaganda was antagonistic – the unmasking of 'enemies' and 'culprits' took place pre-emptively and in parallel.

Economic, repressive, and propagandistic resources were combined in an effort to achieve success from a rather hopeless starting point, which representatives of the Soviet regime themselves indirectly admitted. Official prognoses made prior to the spring sowing predicted chaos if draconic measures were not implemented. That is the approach that was chosen. Laws and regulations restricting private property and interpretations of them were used. The missing seed grain was essentially confiscated from those who had seed grain. To a smaller extent and more covertly, the same applied to horses and agricultural tools. Produce quotas in kind were implemented for carrying out actual agricultural work. At the same time, it can be presumed that the Soviet land reform was partially fictitious and that in some places, previous ownership relations remained in effect *de facto*.

According to initial summaries, the plan was fulfilled altogether 105.2%. In recalculated terms, that amounts to roughly 38,000 ha of cultivated land that exceeded the plan, which has no rational explanation. According to estimates from the time of the subsequent German occupation, the plan was fulfilled roughly 93%. In other words, cultivated surface area decreased compared to the period preceding the German occupation. At the same time, that is not at all a poor result considering the upheavals caused by sovietisation. Yet any percentage of cultivated land does not indicate the quality of shock work carried out as part of a campaign. That started emerging in the harvesting period. Crop yields dropped by up to half and in some cases even more in 1941 depending on the type of field crop. Needless to say, that could be blamed on the war that began in June of 1941 but in the longer perspective, the main problem was still the discord that accompanied Soviet serfdom. For instance, regardless of whatever subsidies were implemented, some qualitative agricultural indicators from the time of the independent Republic of Estonia remained unattainable under planned economy conditions, in some places until the 1970s.

Keywords: Estonian agricultural history; Sovietisation; planned economy; Soviet campaigns

Peeter Kaasik is Senior Researcher at the Estonian Institute of Historical Memory. E-mail: peeter.kaasik@mnemosyne.ee.